

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІ

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ
ВИПУСК 2

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 5

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

КИЇВ
НАУКОВА ДУМКА
1993

У збірнику публікуються праці в археографії, джерелознавчі та історіографічні дослідження. Особливу увагу приділено висвітленню забутих і сфальсифікованих сторінок історії України.

Для істориків, філологів, фахівців у галузі допоміжних історично-філологічних дисциплін.

Редакційна колегія

П. С. СОХАНЬ (головний редактор),
Г. В. БОРЯК (заступник головного редактора),
І. М. ЗАВІЯКА (відповідальний секретар), **О. В. ТОДІЙЧУК**,
Л. А. ДУБРОВІНА, **Б. В. ІВАНЕНКО**, **Я. Д. ІСАЄВИЧ**,
М. П. КОВАЛЬСЬКИЙ, **В. А. СМОЛІЙ**, **Ю. А. ПІНЧУК**,
Ф. М. ШАБУЛЬДО, **В. С. ШАНДРА**, **Є. П. ШАТАЛІНА**,
Ф. П. ШЕВЧЕНКО, **Н. М. ЯКОВЕНКО**

**Редакція видань
історично-культурної спадщини України**

Редактор *В. О. Коваленко*

у $\frac{0502000000-265}{221-93}$ 35-93

ISBN 5-12-003884-0

© Археографічна комісія АН України, Інститут української археографії АН України, 1993

Т. Б. АНАНЬЄВА, О. В. ТОДІЙЧУК (*Київ*)

ІСТОРИЧНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ЗБІРНИК 1927—1931

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

В «Списку видань Академії наук, знищених у 1930-х роках», розміщеному в книзі Н. Полонської-Василенко «Українська Академія наук (Нарис історії)»¹, у другій позиції по Історично-філологічному відділу значиться «Історично-географічний збірник», т. 5, за редакцією О. С. Грушевського. Книжкові *desiderata* можна (якщо це слово доречне, коли йдеться про втрати) поповнити ще трьома томами «Історично-географічного збірника», які практично були підготовлені до видання, але не надруковані. І цим, на жаль, втрати не обмежуються. Книги зазнали репресій разом з авторами, науковими ідеями та академічними інституціями.

Архівні матеріали історично-географічної комісії, створеної в УАН 1919 р., зберегли коротку, але дуже динамічну, типову для 20—30-х років і водночас неповторну історію плідної діяльності невеликої групи вчених, які спробували втілити у життя величезну програму комплексного вивчення історичної географії України і на її основі укласти Історично-географічний словник українських земель. Як відомо, такий словник не існує й досі. Комісію, як і загалом академічну науку в 1930-х роках, спіткала нещаслива доля — вона була знищена. Чотири томи «Історично-географічного збірника» — все, що було видано Комісією. Перед бібліографічним покажчиком до цього видання ми пропонуємо коротку хроніку створення «Збірника».

Перше засідання Постійної комісії для складання історично-географічного словника українських земель відбулося 23 квітня 1919 р. У вступній промові академік Д. І. Багалій повідомив про затвердження І Відділом УАН персонального складу Комісії з професором О. С. Грушевським на чолі².

Через тиждень, 30 квітня 1919 р., член Комісії приват-доцент Українського університету Євген Перфецький на черговому засіданні виступив з пропозицією «постійно обмінюватися думками з приводу не тільки технічних і організаційних питань, але і з приводу результатів своєї роботи і спірних моментів». Комісія ухвалила провадити «пленарні збори» спеціально для прослуховування «пробних монографій»³ (таку назву отримали доповіді й реферати). Таким чином, створювався реальний науковий потенціал Комісії — майбутні статті, але за обсягом вони значно перебільшували словникові.

Наприкінці травня 1919 р. О. Грушевський запропонував залучити до роботи в Комісії історика й бібліографа, завідувачого університетською бібліотекою Олександра Сагарду. Саме Сагарда, вперше з'явившись на засіданні Комісії 9 липня 1919 р., зробив коротку доповідь «про потребу видавання «Вісника історично-географічної Комісії», невеличкого жур-

нала аркушів на два»⁴. Дивно, але цю ідею рішуче відкинув Д. І. Багалій. Можливо, його заперечення ґрунтувались на усвідомленні того, що недавно створена Комісія на витримає за складних умов 1919 р. битви за папір, друкарню, фінансування видання. Але якщо Д. І. Багалій вважав справу «неможливою для здійснення», то О. Грушевський запропонував «одсунути її розгляд на пізніші часи». Можна було б додати — на значно пізніші, бо в серпні обставини примусили навіть перенести дати проведення засідань. Відкриваючи засідання 30 числа, Грушевський попередив, що, «зважаючи на надто тривожне становище в Києві, стан облоги, близькість бою й заборону населенню з'являтися на вулицях по 8-ій годині, спокійна робота Комісії, слухання й обміркування рефератів, що мають бути поданими, навряд чи може одбутись»⁵. Наголосимо, що реферати вже були готові, хоча Комісія працювала всього чотири місяці. 17 вересня ініціатор пленарних зборів Є. Перфецький зробив доповідь про Олесько, що на Галичині⁶. А 29 вересня, підбиваючи перші підсумки роботи, О. Грушевський повідомив: «Комісія має від своїх постійних членів по аркушу і більше матеріалу»⁷.

З протоколів засідань Комісії видно, що видавнича справа також не була поза її увагою. Оскільки матеріал нагромаджувався так інтенсивно, то постала проблема уміщення його в невеликих за обсягом словникових статтях. Розв'язання цієї проблеми ставилося в залежність від майбутнього наукового видання, яке відкривало б «можливість зсилки на готові вже спеціальні статті, які знайдуть для себе місце в науковім загальнім органі I Відділу Академії, чи — може — окремім органі Комісії»⁸. Влітку 1921 р., розповідаючи про завершення першого розділу своєї роботи «Степове пограниччє», О. Грушевський відзначив, що розділ «може ввійти як окрема стаття в намічений збірник праць по іст[оричній] географії України»⁹. Поки ж свого видання не було, обговорювалося питання про публікацію матеріалів Комісії (на засіданні I Відділу ВУАН вони були представлені як реферати) у виданнях Історично-філологічного Відділу ВУАН. 12 листопада нова інформація про плани видання: «... для видавання свого органу чи певного відділу в органі I Відділу треба докладніше зазначити сферу наукового розроблення I [історично] Г[еографічної] Комісії, близькі для неї теми»¹⁰. Такими темами на межі інтересів I Відділу в цілому та Історично-географічної комісії могли стати історія окремих поселень та історія колонізації певних регіонів України. Через два тижні члени Комісії знову повернулись до цього питання. Але подальший хід подій змусив тимчасово відкласти турботи про публікації.

На одному з перших засідань Комісії 1922 р. першим пунктом порядку денного значилось: «Справа скорочення Комісії. Докладено, що справа скорочення стала реальним фактором, в Комісії залишено лише одного штатного співробітника, голову, отже Комісія, як була, перестала існувати». Подальшу частину цього документа, написаного рукою О. Грушевського, важко назвати протоколом, на папір прорвався невеликий монолог. Трьохлітня праця, зусилля, плани, надії — все, здавалося, під загрозою знищення. Однак Грушевський був впевнений, що «праця, розумісться, не припиниться, але окрім матеріального боку, — нагадував (і нагадує), він, — важний ще моральний: добре налажені студії по історії заселення України, початі в широких рамцях та на науковій базі вважаються зайвими і лехким рішенням збавлені реального ґрунту для поширення: *історикам треба пам'ятати* про се (тут і далі фрагменти цитат виділені нами. — Авт.), щоб розуміти добре, як мало ще цінять підготовчу наукову працю, без якої не може бути нормального вироблення широких висновків про минуле української землі»¹¹.

Робота справді не припинилась. До 1 січня 1923 р. сім позаштатних співробітників Комісії склали 581 статтю для Словника та запровадили при Комісії семінар з соціальної історії України. Того ж року на 164 засіданні Історично-географічної комісії знову повідомлялось про клопотання в справі збірника¹². Звертаючись від імені Комісії до І Відділу ВУАН, 24 березня 1926 р. О. Грушевський писав: «Історико-географічна Комісія з кожним роком поширює свою науково-дослідницьку працю поруч із підготовленням матеріалу до Словника. Окремі питання з історії колонізації та економічного побуту, які ще недосить розроблені в українській науці, вимагають монографічного студіювання на підставі архівних джерел. Зростає число наукових рефератів в Історично-Географічній Комісії та Історично-Економічній Секції: в 1924 було їх 10, в 1925 — 13, в ці перші місяці вже — 5. Зростає праця перегляду архівних збірок. Збільшується участь кореспондентів з місць. Через те Комісія прохає дати можливість видати їй в цім бюджетовім [році] збірник її рефератів (12 аркушів)»¹³.

Три томи «Історично-географічного збірника» були видані в друкарні Української академії наук у 1927—1929 рр. як «Збірники Історично-філологічного відділу», № 46, 46б, 46в. Після невеликої перерви, 1931 р. вийшов, вже як самостійне видання, четвертий, останній, том. У ньому вміщено традиційний звіт про діяльність Комісії за 1928—1929 рр. (червень — травень), який майже дослівно повторює звіти попередніх томів. У примітках зазначено, що вже підготовлені до друку 5-й і 6-й томи, а «цей том «Збірника» виходить в зменшенім обсягу і не вповні містить намечений склад статей»¹⁴.

1929 р., готуючи перспективний видавничий план Комісії, О. С. Грушевський підрахував обсяг майбутніх томів збірника, матеріали до яких, очевидно, були в «портфелі» видання: 5-й том — 25 арк., 6-й — 30, 7-й — 35, 8-й — 40 арк. Але, заповнюючи анкету Ювілейної академічної Комісії¹⁵, він змушений був подати більш реальні цифри: 5-й том — 15 арк., 6-й — 17, 7-й — 20, 8-й — 22 арк., що виявилися надто заниженими.

22 травня 1932 р. науковий співробітник ВУАН Микола Ткаченко зробив доповідь «Роля географічного фактору в творах класиків марксизму», яка була піддана нищівній критиці. В обговоренні доповіді взяв участь професор Київського інституту народної освіти Костянтин Антипович, який відзначив серед інших той «суттєвий недолік», що автор, посилаючись на В. Б. Антоновича і М. С. Грушевського, «не подає бойової марксовської критики їхніх поглядів»¹⁶. Тим часом всі сили Комісії були кинуті на підготовку збірника «Сталінщина»...

26 червня 1932 р. на засіданні виступив науковий співробітник ВУАН Віктор Романовський, який до 1931 р. очолював Київський архів давніх актів. У своїй доповіді «Буржуазні концепції в історичній географії (Історично-географічні Збірники тт. I—IV Історично-Географічної Комісії ВУАН)» він дав загальну оцінку всіх чотирьох збірників, підкреслив «... перш усього відсутність плановості в роботі та методології». На його думку, «Збірники не відбивають в собі реального плану роботи комісії, який повинен був бути, — у всіх 4-х тт. помічається відсутність запланованої роботи. Нема точно визначеної тематики. Випадковість тематики, яка до того неактуальна і цілком не пов'язана з основною працею комісії, це характерна риса збірників»¹⁷. Запланований розгром наукового видання не вимагав наукових аргументів. До переліку «провин» потрапили і склад авторів, у якому нібито не було членів Комісії, і метод, що був визначений як «повна мішанина: буржуазних старих концепцій, дрібнобуржуазної ідеології та економічного матеріалізму», і «випадковість проблематики».

Матеріали «Збірника» свідчать про безпідставність висунутих звинувачень. У чотирьох томах, що побачили світ, було вміщено 42 статті 16 авторів, з яких дев'ять безпосередньо брали участь в роботі Комісії. Серед них директор Комісії професор О. С. Грушевський, учень В. Б. Антоновича, автор численних досліджень з політичної, соціальної та економічної історії України XVI—XVIII ст., історик української літератури, етнограф, історіограф, редактор «Збірника» і автор шести статей в чотирьох його томах. Збереглися рукописи (або машинописи) 20 статей до трьох томів «Збірника»¹⁸, завдяки чому можна побачити на власні очі, як тактовно ставився редактор до авторських текстів. Жодного втручання у зміст, ніяких цензурних замахів. Є лише стилістична правка, помітна боротьба з мовними русизмами. Цікавий виняток становлять рукописи двох статей: «З історії кріпацтва в XVIII в. на Гетьманщині» Ольги Грушевської та «Іваненки на Переяславщині» І. Бойка. Обидві статті повністю написані рукою О. Грушевського. Ольга Грушевська, дружина Олександра Сергійовича, співробітниця Історично-філологічного відділу ВУАН, працювала в Комісії з початку її існування. Івана Бойка згадано в складі Комісії 1929 р. як учителя, який розробляв питання економічного життя Переяславщини¹⁹. У «Збірниках» вміщено кілька статей обох авторів, але рукописні варіанти, крім згаданих двох, не збереглися. Важко зрозуміти, чому О. Грушевський змушений був переписати великі за обсягом статті. Можна лише припустити, що цьому передувала серйозна редакційна обробка тексту. Але статті побачили світ під іменами авторів.

Назви статей «Збірника» гранично прості і, на перший погляд, орієнтують на вузькокресназавчі проблеми. Але джерелознавчі студії і аналіз історичного матеріалу виводять на обширні історичні теми: середньовічне оборонне зодчество та організація сторожової служби, історія міст, міське населення, господарство, торгівля, промисли, самоврядування, розвиток промисловості, межування земель і землеволодіння, історично-економічне значення річок і головна проблема, вивченню якої слугують всі інші — колонізація українських земель, усі аспекти історії їх заселення, етнічний склад населення і т. ін.

У збірниках немає історіографічних екскурсів, в статтях повна зосередженість на джерелах; кілька статей спеціально присвячені документам — «Гетьманські універсали м. Києву» О. Грушевської, «З архівної збірки Як. Новицького» Н. Жданової (де подано детальний опис архіву й проаналізовано багато документів з нього), «Опис Старобільського повіту на Харківщині, зроблений року 1838» Д. Соловєва та ін. Але й у статтях, що досліджують окремі історичні сюжети, головним є джерело, «прив'язане» до певної території. У О. Грушевського в «Лудькому міщанстві в XVI в.» — це люстрації замків XV—XVI ст. і внесені до них скарги міщанства. На те ж джерело спиралась у своєму дослідженні про вінницьку шляхту І. Фаранюк. Стаття Ю. Виноградського «Марія Дорошиха» присвячена останньому періоду життя гетьмана Дорошенка та долі його родини. Основними джерелами авторів слугували Синодик Покровського Макошицького храму, історичні топоніми, свідочтва старожилів. Як і більшість авторів «Збірника», Виноградський не обійшов увагою «програмне» питання Комісії — про заселення українських земель і запропонував нове джерело до цієї теми: «Хочу зазначити, — писав він у згаданій статті, — що написів на книгах ще, здається, не використовували на те, щоб розшукати шляхи колонізації Лівобережної України»²⁰. Кілька статей доповнені додатками — публікаціями документів. М. Карачківський у статті «Матеріали до історії міст на Поділлі наприкінці XVIII в.» опублікував описи міст Балти, Брацлава, Вінниці, Литина,

Летичева, Могилева; О. Грушевська до статті «З минулого м. Стародуба» додала кілька документів з «Бумаг Скоруп».

При безперечній зосередженості на основній історично-географічній темі, у збірниках чимало місця надано історичним портретам. У подіях, описаних або згаданих у статтях, беруть участь не знеособлені «маси», а конкретні люди, названо багато імен. Відтворюючи картину «народної стихійної колонізації», В. Юркевич у статті «Звиногородщина в XV—XVI вв.», називає землянина черкаського Грицька, Ів. Жубрика та його рідню, князя Ф. Глинського, бояр Базановичів. С. Шамрай у статті «Місто Барішпіль у XVIII в.», простежуючи еволюцію міського уряду та його функцій, подає великий перелік старост, намісників, наказних сотників, отаманів городових та інших «осіб, що урядкували в м. Барішполі». І. Бойко опублікував у збірнику матеріали про козацькі старшинські роди Іваненків і Сулим на Переяславщині. У статті «Питання оборони замків Великого князівства Литовського в XVI в.» О. Грушевський ставив собі за мету зробити історичну реконструкцію занять, побуту людей, стилю їхнього життя, відтворити модель не фортифікаційної споруди, а історичного явища, оскільки: працюючи з джерелами «ми находимо відгуки того, як було, як захоплювали питання оборони колишню людність XVI в. і як вона обдумувала різні зв'язані з тим моменти»²¹.

Концепція «Збірника» народжувалась з практики діяльності Комісії. Багатство його змісту виявило масштабність основної ідеї Словника українських земель, над яким працювала Комісія: показати співвідношення та взаємодію географічного середовища і людського суспільства. «Поставлена широко, — писав у програмній статті директор Комісії О. Грушевський, — історична географія має зачеркнути і посунути далі» дві групи питань: «хто і як заселяв Українські землі... і як повстали окремі поселення, в яких умовах»²². Один з інструментів розв'язання цієї глобальної проблеми, на думку О. Грушевського, є комплексний джерелознавчий аналіз усіх пам'яток писемних, археологічних, лінгвістичних, проведений із залученням фахівців — істориків, географів, літературознавців, етнографів, археографів, статистиків, генеалогів та ін. Саме «розроблене сих питань і дасть матеріал для українського історично-географічного словника». Однак головним практичним результатом виконання коло-сальної науково-теоретичної програми став не Словник, а «Історично-географічний збірник».

Невеликий за обсягом, але надзвичайно змістовний, він не втратив свого наукового значення, ставши також пам'яткою історично-географічної думки України 20—30-х років нашого століття.

Покажчик до «Історично-географічного збірника» складений за томами. Для зручності користування і уяочнення участі кожного автора в «Збірнику» подано також абетковий покажчик.

¹ Полонська-Василенко Н. Українська Академія наук (Нарис історії). — Ч. II. — 1931—1941. Мюнхен, 1958. — С. 195—198.

² ЦНБ, ІР. — Ф. X, од. зб. 12003. — [Арк. 1.]

³ Там само. — Од. зб. 12011. — [Арк. 1.]

⁴ Там само. — Од. зб. 12010. — [Арк. 1 зв.]

⁵ Там само. — Од. зб. 12012. — [Арк. 1.]

⁶ Там само. — Од. зб. 12013. — [Арк. 1.]

⁷ Там само. — Од. зб. 12014. — [Арк. 1.]

⁸ Там само. — Од. зб. 12054. — [Арк. 2.]

⁹ Там само. — Од. зб. 12032. — [Арк. 3.]

¹⁰ Там само. — Од. зб. 12052. — [Арк. 1.]

¹¹ Там само. — Од. зб. 12056. — [Арк. 1—1 зв.]

¹² Там само. — Од. зб. 12103. — [Арк. 1.]

¹³ ЦДІА України в м. Києві. — Ф. 1235, оп. 1, спр. 1064. — Арк. 6.

- ¹⁴ *Історично-географічний збірник.*— К., 1931.— Т. 4.— С. 222.
¹⁵ *ЦДІА України в м. Києві.*— Ф. 1235, он. 1, спр. 1064.— Арк. 58.
¹⁶ *ЦНБ, ІР.*— Ф. X, од. зб. 11852.
¹⁷ *Там само.*— Ф. X, од. зб. 11856.— [Арк. 1—1 зв.]
¹⁸ *Там само.*— Ф. X, од. зб. 14832.
¹⁹ *ЦДІА України в м. Києві.*— Ф. 1235, он. 1, спр. 1063.— Арк. 39—40.
²⁰ *Історично-географічний збірник.*— К., 1927.— Т. 1.— С. 33.
²¹ *Там само.*— К., 1928.— Т. 2.— С. 1.
²² *ЦДІА України в м. Києві.*— Ф. 1235, он. 1, спр. 1245.— Арк. 1.

ХРОНОЛОГІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

1. Історично-географічний збірник. Видає Комісія для складання Історично-географічного словника України / За ред. директора Комісії проф. Олександра Грушевського.— К., 1927.— Т. 1.— 176 + II с.
2. Історично-географічний збірник. Видає Комісія для складання Історично-географічного словника України / За ред. директора Комісії проф. Олександра Грушевського.— К., 1928.— Т. 2.— 209 + II с.
3. Історично-географічний збірник. Видає Комісія для складання Історично-географічного словника України / За ред. директора Комісії проф. Олександра Грушевського.— К., 1929.— Т. 3.— 223 с.
4. Історично-географічний збірник. Видає Комісія для складання Історично-географічного словника України / За ред. директора Комісії проф. Олександра Грушевського.— К., 1931.— Т. 4.— 223 с.

ПОКАЖЧИК ЗМІСТУ

Історично-географічний збірник.— К., 1927.— Т. 1.

- Грушевський О.* Луцьке міщанство в XVI в.— С. 1—12.
Юркевич В. Звіногородщина в XV—XVI вв.— С. 13—22.
Фаранюк Т. Вінницька шляхта в XVI в.— С. 23—31.
Виноградський Ю. Марія Дорошиха. (З Сосницької старовини).— С. 32—39.
Шамрай Г. Чернігівські ратушні скарги.— С. 40—52.
Грушевський О. Гетьманські земельні універсали 1660—1670 років.— С. 53—92.
Шамрай С. До історії Баршполя у XVIII в.— С. 93—120.
Нечипоренко П. Умови робітничої праці на Батуриянських та Глухівських «Національних строснівях». (На підставі архівних матеріалів 1740—60 рр.).— С. 121—134.
Грушевська О. Київська форпостна лінія.— С. 135—144.
Тищенко М. Суконна фабрика Київського «Приказа Общественаго Призрєнія».— С. 145—148.
Шамрай С. Вінницьке селянство 1840-их рр. Протипанський рух у с. Кустовця та Заливанщині Вінницького пов. на Поділлі.— С. 149—161.
Жданова Н. З архівної збірки Як. Новицького.— С. 162—176.
Звідоження Історично-географічної комісії за 1926 р.— С. I—II.

Історично-географічний збірник.— К., 1928.— Т. 2.

- Грушевський О.* Питання оборони замків В. Кн. Литовського в XVI в.— С. 1—9.
Бойко І. Сулими на Переяславщині в кінці XVII та на початку XVIII в.— С. 11—22.
Грушевська О. Гетьманські універсали м. Києву.— С. 23—34.
Шамрай С. Місто Баршпіль у XVIII в.— С. 35—85.
Тищенко М. Нариси історії торгівлі Лівобережної України з Кримом у XVIII ст.— С. 87—133.
Шамрай С. До історії Київської сотні Київського полку.— С. 134—146.
Грушевська О. З історії кріпацтва в XVIII в. на Гетьманщині.— С. 147—157.
Шамрай Г. До історії Лівобережних міст у половині XVIII в.— С. 159—168.
Тищенко М. Шовківництво в Києві та на Київщині в XVIII та першій пол. XIX ст.— С. 169—183.
Виноградський Ю. Середня Чернігівщина наприкінці XVIII та на початку XIX в.— С. 185—203.
Карачківський М. Розмежування Волинської та Подільської губ. 1799 р.— С. 205—209.
Діяльність Історично-географічної комісії за першу половину 1927 р.— С. I—II.

Історично-географічний збірник.— К., 1929.— Т. 3.

- Грушевський О.* Міщанські підрахунки в ревізії XVI в.— С. 1—8.
Бойко І. Іваненки на Переяславщині XVIII в.— С. 9—16.
Грушевський О. Суличівка на Чернігівщині XVII—XVIII в.— С. 17—32.
Шамрай С. Місто Васильків (IX—XVIII вв.).— С. 33—127.
Юркевич В. Романівка на Київщині.— С. 129—134.
Грушевська О. З минулого м. Стародуба.— С. 135—147.
Шамрай Г. З Прилуцького ратушного життя XVIII в.— С. 149—157.
Карачківський М. Північно-Західня Балщина. (Історично-географічні матеріяли на підставі подорожі влітку 1928 року).— С. 159—202.
Лятошинський М. Історичний нарис територіального складу Полтавщини.— С. 203—208.
Виноградський Ю. До історії колонізації Середньої Чернігівщини.— С. 209—219.
Діяльність історично-географічної комісії за 1927—1928 рр. (вересень — травень).— С. 221—223.

Історично-географічний збірник.— К., 1931.— Т. 4.

- Грушевський О.* До історії сторожі в замках XVI в.— С. 1—7.
Шамрай С. Містечко Трипілля на Київщині.— С. 9—26.
Нечипоренко П. Історично-економічне значіння р. Соїму (р. Соїм як рухова сила).— С. 29—35.
Тищенко М. Форпости, митниці та карантини на західньому пограниччю, в зв'язку з авнішньою торгівлею України в XVIII в.— С. 37—107.
Виноградський Ю. До історії колонізації Середньої Чернігівщини.— С. 109—143.
Бойко І. Село Ядлівка на Переяславщині у XVIII в.— С. 145—159.
Карачківський М. Матеріяли до історії міст на Поділлі наприкінці XVIII віку.— С. 161—187.
Шапошніков Г. Як виникло місто Нікопіль.— С. 189—212.
Соловей Д. Опис Старобільського повіту на Харківщині, зроблений року 1838.— С. 213—220.
Діяльність історично-географічної комісії за 1928—1929 рр. (червень — травень).— С. 221—223.

АБЕТКОВИЙ ПОКАЖЧИК

- Бойко І.* Іваненки на Переяславщині XVIII в.— 1929.— Т. 3.— С. 9—16.
Бойко І. Село Ядлівка на Переяславщині у XVIII в.— 1931.— Т. 4.— С. 145—159.
Бойко І. Сулими на Переяславщині в кінці XVII та на початку XVIII в.— 1928.— Т. 2.— С. 11—22.
Виноградський Ю. До історії колонізації Середньої Чернігівщини.— 1929.— Т. 3.— С. 209—219.
Виноградський Ю. До історії колонізації Середньої Чернігівщини.— 1931.— Т. 4.— С. 109—143.
Виноградський Ю. Марія Дорошиха. (З Сосницької старовини).— 1927.— Т. 1.— С. 32—39.
Виноградський Ю. Середня Чернігівщина наприкінці XVIII та на початку XIX в.— 1928.— Т. 2.— С. 185—203.
Грушевська О. Гетьманські універсали м. Києву.— 1928.— Т. 2.— С. 23—34.
Грушевська О. З історії кріпацтва в XVIII в. на Гетьманщині.— 1928.— Т. 2.— С. 147—157.
Грушевська О. З минулого м. Стародуба.— 1929.— Т. 3.— С. 135—147.
Грушевська О. Київська форпостна лінія.— 1927.— Т. 1.— С. 135—144.
Грушевський О. Гетьманські земельні універсали 1660—1670 років.— 1927.— Т. 1.— С. 53—92.
Грушевський О. До історії сторожі в замках XVI в.— 1931.— Т. 4.— С. 1—7.
Грушевський О. Лупьке міщанство в XVI в.— 1927.— Т. 1.— С. 1—12.
Грушевський О. Міщанські підрахунки в ревізіях XVI в.— 1929.— Т. 3.— С. 1—8.
Грушевський О. Питання оборони замків В. Кн. Литовського в XVI в.— 1928.— Т. 2.— С. 1—9.
Грушевський О. Суличівка на Чернігівщині XVII—XVIII в.— 1929.— Т. 3.— С. 17—32.
Діяльність історично-географічної комісії за першу половину 1927 р.— 1928.— Т. 2.— С. I—II.
Діяльність історично-географічної комісії за 1927—1928 рр. (вересень — травень).— 1929.— Т. 3.— С. 221—223.

- Діяльність Історично-географічної комісії за 1928—1929 рр. (червень — травень).*— 1931.— Т. 4.— С. 221—223.
- Жданова Н.* З архівної збірки Як. Новицького.— 1927.— Т. 1.— С. 162—176.
- Звідомлення Історично-географічної комісії за 1926 р.*— 1927.— Т. 1.— С. I—II.
- Карачківський М.* Матеріали до історії міст на Поділлі наприкінці XVIII віку.— 1931.— Т. 4.— С. 161—187.
- Карачківський М.* Північно-Західна Балщина. (Історично-географічні матеріали на підставі подорожі влітку 1928 року).— 1929.— Т. 3.— С. 159—202.
- Карачківський М.* Розмежування Волинської та Подільської губ.— 1799 р.— 1928.— Т. 2.— С. 205—209.
- Лятошинський М.* Історичний нарис територіального складу Полтавщини.— 1929.— Т. 3.— С. 203—208.
- Нечипоренко П.* Історично-економічне значіння р. Союму (р. Сойм як рухова сила).— 1931.— Т. 4.— С. 29—35.
- Нечипоренко П.* Умови робітничої праці на Батуринських та Глухівських «Національних строєніях». (На підставі архівних матеріалів 1740—60 рр.).— 1927.— Т. 1.— С. 121—134.
- Соловей Д.* Опис Старобільського повіту на Харківщині, зроблений року 1838.— 1931.— Т. 4.— С. 213—220.
- Тищенко М.* Нариси історії торгівлі Лівобережної України з Кримом у XVIII ст.— 1928.— Т. 2.— С. 87—133.
- Тищенко М.* Суконна фабрика Київського «Приказа Общественого Призрѣнія».— 1927.— Т. 1.— С. 145—148.
- Тищенко М.* Форпости, митниці та карантини на західному пограниччю, в зв'язку з зовнішньою торгівлею України в XVIII в.— 1931.— Т. 4.— С. 37—107.
- Тищенко М.* Шовківництво в Києві та на Київщині в XVIII та в першій половині XIX ст.— 1928.— Т. 2.— С. 169—183.
- Фаранюк Т.* Вінницька шляхта в XVI в.— 1927.— Т. 1.— С. 23—31.
- Шамрай Г.* До історії Лівобережних міст у половині XVIII в.— 1928.— Т. 1.— С. 159—168.
- Шамрай Г.* З Прилуцького ратушного життя XVIII в.— 1929.— Т. 1.— С. 149—157.
- Шамрай Г.* Чернігівські ратушні скарги.— 1927.— Т. 1.— С. 40—52.
- Шамрай С.* Вінницьке селянство 1840-их рр. Протипанський рух у с. Кут та Заливанщині Вінницького пов. на Поділлі.— 1927.— Т. 1.— С. 149—161.
- Шамрай С.* До історії Баришполя у XVIII в.— 1927.— Т. 1.— С. 93—120.
- Шамрай С.* До історії Київської сотні Київського полку.— 1928.— Т. 1.— С. 134—146.
- Шамрай С.* Містечко Трипільля на Київщині.— 1931.— Т. 4.— С. 9—26.
- Шамрай С.* Місто Баришпіль у XVIII в.— 1928.— Т. 2.— С. 35—85.
- Шамрай С.* Місто Васильків (IX—XVIII вв.).— 1929.— Т. 3.— С. 33—127.
- Шапошніков Г.* Як виникло місто Нікопіль.— 1931.— Т. 4.— С. 189—212.
- Юркевич В.* Звиногородщина в XV—XVI вв.— 1927.— Т. 1.— С. 13—22.
- Юркевич В.* Романівка на Київщині.— 1929.— Т. 3.— С. 129—134.

1. АРХЕОГРАФІЯ

<i>С. М. Плохій</i> (Київ). Від Якова Суші до Атанасія Великого (огляд видань римських джерел з історії української церкви)	6
<i>С. М. Кіржаєв</i> (Київ). Проблеми вивчення стародруків у діяльності Археографічної комісії ВУАН	15
<i>С. М. Кіржаєв</i> (Київ). З історії праці Археографічної комісії ВУАН щодо створення правил видання документів	24
<i>Л. А. Дубровіна</i> (Київ). М. В. Гешпелер — український архівіст і палеограф та його архівні матеріали у фондах ЦНБ ім. В. І. Вернадського АН України	32

2. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО. СУМІЖНІ НАУКИ

<i>Я. Р. Дашкович</i> (Львів). Ясир з України (XV — перша половина XVII ст.) як історико-демографічна проблема	40
<i>М. А. Шамрай</i> (Київ). Провенієнції у виданнях Острозької та Дерманської друкарень (За матеріалами фонду Відділу стародруків ЦНБ АН України)	48
<i>Ю. І. Путьро</i> (Київ). Гетьман К. Розумовський і судова реформа на Україні-Гетьманщині	54
<i>Є. В. Рукавіцина</i> (Київ). «Грамматика или известная правила пѣнія мусикійскаго» М. Ділецького з бібліотеки митрополита Євгенія (Є. О. Болховітінова)	62
<i>Ю. Ю. Мариновський</i> (Черкаси). Документальні свідчення про останні роки монастирів на Черкащині: 20-ті роки XX ст.	68
<i>О. П. Толочко</i> (Київ). Дві не зовсім академічні дискусії (І. А. Лівниченко, Д. І. Багалій, М. С. Грушевський)	92
<i>О. С. Рубльов</i> (Київ). Михайло Козоріз: доля інтелігента	104
<i>В. М. Кислий</i> (Львів). Джерела з історії Українського університету та Української політехнічної школи у Львові	123

3. ПУБЛІКАЦІЇ

<i>О. В. Русіна</i> (Київ). Грамоти Новгород-Сіверському Спасо-Преображенському монастирю (у копіях севського походження)	138
<i>М. Г. Крижун</i> (Львів). До історії повстання Северина Наливайка	153
<i>Н. М. Яковенко</i> (Київ). Пародії і жарти в актових книгах Житомира та Луцька першої половини XVII ст.	161
<i>Омельян Прицак</i> (США; Київ). Ще раз про союз Богдана Хмельницького з Туреччиною	177
<i>М. Г. Крижун</i> (Львів). Ілюстрація Кам'янця-Подільського 1734 р. (До питання про житловий фонд українського міста у XVIII ст.)	193
<i>В. І. Ульяновський</i> (Київ). Незнана рання праця М. С. Грушевського з русистики та джерелознавства	263
<i>В. М. Ричка, П. А. Горішній</i> (Київ). Неопублікована стаття Івана Крип'якевича «Полуднева Україна в часи Богдана Хмельницького»	280
<i>О. П. Данильченко</i> (Київ). Голод 1921—1923 рр. на Україні. Нові архівні документи	306
<i>Роман Сербик</i> (Канада). Документи про вивіз за кордон українського збіжжя під час голоду 1921—1923 рр.	308

Ю. А. Черченко (Київ). Документи про терор органів НКВС проти населення західних областей України	314
С. І. Кот (Київ). Нові документи про долю культурних цінностей, переданих з музеїв РСФРР на Україну	321

4. БІБЛІОГРАФІЯ. РЕЦЕНЗІЇ. ІНФОРМАЦІЯ.

І. Б. Гурич (Київ). Публікації С. О. Єфремова в газеті «Нова Рада», 1917—1919 рр. (За архівним примірником в бібліотеки літературознавця)	336
Т. В. Апаньєва, О. В. Тодійчук (Київ). Історично-географічний збірник. 1927—1931: Бібліографічний покажчик	376
І. Б. Гурич (Київ). Публікації з історіографічної спадщини (1991 р.)	384
М. Ю. Музіна (Київ). Документальні видання останніх років: археографічні здобутки та втрати	392
Рецензії. Анотації до нових видань	399
Grimsted Patricia Kennedy. Archives and Manuscripts Repositories in the USSR. Ukraine and Moldavia.— Princeton: Princeton University, 1988.— Book 1: General Bibliography and Institutional Directory.— LIII, 1107 p.	399
Записки Наукового Товариства імені Т. Шевченка.— Львів, 1990.— Т. ССХХІ: Праці філологічної секції.— 380 с.	401
Записки Наукового Товариства імені Т. Шевченка.— Львів, 1991.— Т. ССХХІІ: Праці історично-філософської секції.— 446 с.	404
Центральный государственный архив древних актов СССР: Путеводитель. В 4-х томах.— М., 1991.— Т. 1.— 529 с.	407
Przegląd Wschodni Historia i współczesność Polaków na Wschodzie.— Warszawa, 1991.— Rok 1, zeszyt 1.— 219 s.	409
Варшавські Українознавчі записки.— Зшит 1.— Варшава, 1989.— 255 с.	411
Hartley J. M. Guide to Documents and Manuscripts in the United Kingdom Relating to Russia and the Soviet Union.— London, 1987.— XXIII, 526 p.	412
A Guide to Scholarly Resources on the Russian Empire and the Soviet Union in the New York Metropolitan Area.— New York, 1990.— XXII, 312 p.	412
International Bibliography of Directories and Guides to Archival Repositories // Archivum.— München; London; New York; Paris, 1990.— Vol. XXXVI.— 195 p.	413
Wynar Bohdan S. Ukraine: A Bibliographic Guide to English-Language Publications.— Englewood, Colorado: Ukrainian Academic Press, A Division of Libraries Unlimited, Inc., 1990.— 406 p.	414
Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo wileńskie 1690 r./ Oprac. A. Rachuba.— Warszawa: PWN, 1989.— 371 s.+ mapa.	414
Вітчизняні стародруки у зібранні Державного музею книги і друкарства УРСР. Каталог / Укладач В. М. Гончарук.— К.: Час, 1991.— 55 с.	418
Загоровский В. П. История вхождения Центрального Черноземья в состав Российского государства в XVI веке.— Воронеж, 1991.— 270 с.	419
Архив русской истории. Вып. 1 / Редкол.: И. А. Тихонюк, С. Н. Кистерев, Н. А. Кобяк, Е. Е. Лыкова, Г. Г. Тарасова.— М., 1992.— 169 с.	424
О. С. Рубльов (Київ). Повертаючись до надрукованого	428
Г. В. Боряк, О. В. Тодійчук (Київ). Археографічна комісія та Інститут української археографії Академії наук України: хроніка діяльності (1991)	435
Г. В. Боряк, Н. М. Яковенко (Київ), Патриція Кеннеді Грімстед (США). Меморіальна археографічна експедиція по Чехо-Словаччині: Слідами культурних цінностей, вивезених з України під час другої світової війни	437
Видання Археографічної комісії та Інституту української археографії АН України та інших інституцій за їхньою участю, 1988—1992 рр.	446
Список скорочень	451
Серії видавничої програми Археографічної комісії та Інституту української археографії АН України	452
Summaries	454

CONTENTS

1. ARCHEOGRAPHY

<i>S. M. Plokhii</i> (Kyiv). From Jakiv Susha to Atanasii Velykyi (A Survey of Roman Sources Publications on the History of the Ukrainian Church)	6
<i>S. M. Kirzhaiev</i> (Kyiv). Problems of Ancient Printed Books Studies in the Activity of the All-Ukrainian Academy of Sciences Archeographic Commission	15
<i>S. M. Kirzhaiev</i> (Kyiv). Questions of Rules Formation for Documents Publication by the AUAS Archeographic Commission	24
<i>L. A. Dubrovina</i> (Kyiv). M. V. Heppener — Ukrainian Archivist and Paleographer and his Archival Materials in the Repositories of the Vernads'kyi Central Scientific Library of the Academy of Sciences of Ukraine	32

2. STUDY OF SOURCES RELATED SCIENCES

<i>Ja. R. Dashkevich</i> (L'viv). Prisoners (U. iasyr) from Ukraine (the 15th-the First Half of the 17th Century) as a Historic and Demographic Problem	40
<i>M. A. Shamrai</i> (Kyiv). Provenances in the Publications of the Ostroh and Derman Printing Houses (after the Materials of the Department of Ancient Printed Books in the Central Scientific Library of the Academy of Sciences of Ukraine)	48
<i>O. I. Putro</i> (Kyiv). Het'man K. Rozumovskiyi and Legal Reforms in Ukraine-Hetmanate	54
<i>Je. V. Rukavitsyna</i> (Kyiv). «Grammar of the Unknown Rules of Musykiiskiyi Singing» by M. Dylets'kyi — from the library of the Metropolitan Jevgenii (Je. O. Bolhovitinov)	62
<i>Ju. Ju. Marynov's'kyi</i> (Cherkasy). Documentary Evidence on the Last Days of Cherkasy Monasteries in the 20s of the 20th Century	68
<i>O. P. Tolochko</i> (Kyiv). Two, not Entirely Academic Discussions (I. A. Linychenko, D. I. Bahalii, M. S. Hrushevs'kyi)	92
<i>O. S. Rubl'ow</i> (Kyiv). Mychailo Kozoris: the Fate of an Intellectual	104
<i>V. M. Kyslyi</i> (L'viv). Sources on the History of Ukrainian University and Ukrainian Polytechnical School in L'viv	123

3. PUBLICATIONS

<i>O. V. Rusina</i> (Kyiv). The Charters for Novhorod-Sivers'kyi Spaso-Preobrazhens'kyi Monastery (in Copies of Sivs'k Origin)	138
<i>M. H. Krykun</i> (L'viv). To the History of Severyn Nalyvaiko's Uprising	153
<i>N. M. Jakovenko</i> (Kyiv). Parodies and Jokes in the Zhytomyr and Luts'k Chanceries Record Books of the First Half of the 17th Century	161
<i>Omeljan Pritsak</i> (USA; Kyiv). Once more concerning the Treaty between Bohdan Khmel'nyts'kyi and the Ottoman Porte	177
<i>M. H. Krykun</i> (L'viv). The Register (U. liustratsiia) of Kam'anets'-Podil's'kyi Inhabitants in 1734 (on the question of the Ukrainian Town Housing Resources in the 18th Century)	193
<i>V. I. Ul'anov's'kyi</i> (Kyiv). The Unknown M. S. Hrushevs'kyi's Early Work on the Russian and Source Studies	263
<i>V. M. Rychka, P. A. Horishnii</i> (Kyiv). The Unpublished Article by Ivan Krypiakovykh «Southern Ukraine in the Period of Bohdan Khmel'nyts'kyi»	280

<i>O. P. DanyUchenko</i> (Kyiv). Famine of 1921—1923 in Ukraine. New Archival Documents	306
<i>Roman Serbyn</i> (Canada). The Documents on the Ukrainian wheat harvest Export during the Famine of 1921—1923	308
<i>Ju. A. Cherchenko</i> (Kyiv). Documents on Terror of NKVS Organs against the Population of the Western Ukraine Regions	314
<i>S. I. Kot</i> (Kyiv). New Documents on the Destiny of Historic Values Given Back to Ukraine by RFRSR	321

4. BIBLIOGRAPHY. CRITICISM. INFORMATION

<i>I. B. Hyrych</i> (Kyiv). S. O. Jefremov's Publications in the Newspaper «Nova Rada», 1917—1919 (after the Archival Copy from the Literary Critic Library)	366
<i>T. B. Anan'ieva, O. V. Todiihuk</i> (Kyiv). Historic-Geographical Collection. 1927—1931: Bibliography	376
<i>I. B. Hyrych</i> (Kyiv). Publications on Archeographic Heritage (1991)	384
<i>M. Ju. Muchina</i> (Kyiv). Last Years Documentary Publications: Archeographic Gains and Losses	392
Criticism. Summaries of New Editions.	399
Grimsted Kennedy Patricia. Archives and Manuscript Repositories in the USSR. Ukraine and Moldavia.— Princeton: Princeton University Press, 1988.— Book 1: General Bibliography and Institutional Directories.— 1107 p.	399
Записки Наукового Товариства імені Т. Шевченка.— Львів, 1990.— Т.ССХХІ: Праці філологічної секції.— 380 с.	401
Записки Наукового Товариства імені Т. Шевченка.— Львів, 1991.— Т.ССХХІІ: Праці історично-філософської секції.— 446 с.	404
Центральный государственный архив древних актов СССР: Путеводитель. В 4-х томах.— М., 1991.— Т. 1.— 528 с.	407
Przegląd Wschodni. Historia i współczesność polaków na Wschodzie.— Warszawa, 1990.— Rok 1, zeszyt 1.— 249 s.	409
Варшавські Українознавчі записки.— Зшит 1.— Варшава, 1989.— 255 с.	411
Hartley J. M. Guide to Documents and Manuscripts in the United Kingdom Relating to Russia and the Soviet Union.— London, 1987.— XXIII, 526 p.	412
A Guide to Scholarly Resources on the Russian Empire and the Soviet Union in New York Metropolitan Area.— New York, 1990.— XXII, 312 p.	412
International Bibliography of Directories and Guides to Archival Repositories // Archivum.— München; London; New York; Paris, 1990.— Vol. XXXVI.— 195 p.	413
Wynar, Bohdan S. Ukraine: A Bibliographic Guide to English-Language Publications.— Englewood, Colorado: Ukrainian Academic Press, A Division of Libraries Unlimited, Inc., 1990.— 406 p.	414
Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo wileńskie 1690 r. / Oprac. A. Rachuba.— Warszawa: PWN, 1989.— 371 s. + mapa.	414
Вітчизняні стародруки у зібранні Державного музею книги і друкарства УРСР. Каталог / Укладач В. М. Гончарук.— К.: Час, 1991.— 55 с.	418
Загоровский В. П. История вхождения Центрального Черноземья в состав Российской империи в XVI веке.— Воронеж, 1991.— 270 с.	419
Архив русской истории. Вып. 1 / Редкол.: И. А. Тихонюк, С. Н. Кистерев, Н. А. Кобяк, Е. Е. Лыкова, Г. Т. Тарасова.— М., 1992.— 169 с.	424
<i>O. S. Rubl'ov</i> (Kyiv). Returning to the Published Material	428
<i>H. V. Boriak, O. V. Todiihuk</i> (Kyiv). The Archeographic Commission and the Institute of Ukrainian Archeography of the Academy of Sciences of Ukraine: Activities Chronicle (1991)	435
<i>H. V. Boriak, N. M. Jakovenko</i> (Kyiv), Patricia Kennedy Grimsted (USA). Memorial and Archeographic Expedition through Czecho-Slovakia: in the Tracks of Cultural Values Taken away from Ukraine during World War II	437
Publications of the Archeographic Commission, the Institute of Ukrainian Archeography of the Academy of Sciences of Ukraine and other institutions with their participation. 1988—1992	446
The List of Abbreviations Series of Publication Programme of the Archeographic Commission and the Institute of Ukrainian Archeography	452
Summaries	453